

CARLOS FLORES JUBERÍAS

Választási törvényhozás és etnikai kisebbségek Kelet-Európában*

NÉPSZUVERENITÁS ÉS ETNIKAI SOKFÉLESÉG¹

Kelet-Európában az államszocializmus bukásának következményei megmutakoztak a társadalmi élet minden területén, beleértve az ideológia, az értékek és elvek világát. A kommunizmus válsága alkotmányos szinten az uralkodó párt vezető szerepének megszűnését jelentette. Szükségessé vált, hogy az átmenet főszereplői ezt az idejét múlt egyesítő ideológiai elemet az állami közösségi identifikáció más elemeivel cseréljék fel (Bartole 1995:126).²

Az új értékek és elvek gazdag választékából valószínűleg az „állampolgárság” a legjellegzetesebb. Miután véget ért az a korszak, amikor az egyéneket alattvalóként kezelték, a társadalmi státusz és az emberi jogok kinek-kinek a politikai beállítottságától függtek, és amikor az állam hatalma nem ismert korlátokat, az új politikai rend sarokköve az állampolgárság eszméje lett, ezzel egyszersmind a demokratikus pluralizmus, az egyenlőség, az emberi jogok és a korlátozott kormányzat a legfőbb jelző. A proletariátus és a kommunista párt vezető szerepének dogmáját hamar félresöpörték, amint az új alkotmányok olyan értékeket és elveket kezdtek megfogalmazni, amelyek a legtöbb nyugati alapokmányból ismertek; köztük mindenekelőtt a népszuverenitás eszméjét, a törvény előtti egyenlőséget és bármiféle diszkrimináció tilalmát.

Mind egyik kelet-európai ország alkotmánya nagy terjedelemben foglalkozik a népszuverenitással, amelyről ünnepélyesen kinyilvánítják,

* A tanulmány eredetileg Robert W. Mickey–Jonathan Stein (eds.): *Ethnicity Unbound: The Politics of Minority Participation in Postcommunist Europe* (IEWWS, New York). című, várhatóan 1998-ban megjelenő kötet számára készült. A magyar nyelvű fordítást az Erasmus Alapítvány támogatta.

hogy a népben gyökerezik;³ némelyik megpróbálja összebékíteni ezt a megfogalmazást a nemzeti vagy soknemzeti identitás igényével,⁴ de még azokban az országokban is, ahol jelenleg szélsőségesen erős belső nacionalista tendenciák érvényesülnek – mint Horvátországban vagy a Jugoszláv Szövetségi Köztársaságban⁵ –, vagy ahol az államiság „nemzeti” dimenziójával kapcsolatos elveket másutt fejtik ki – mint Szlovákia vagy Macedónia⁶ –, az alkotmány nyomatékosan hangsúlyozza, hogy az államhatalom forrása a nép.

Ezenkívül minden esetben e proklamációt kiegészítették egy sor olyan szabállyal – rendszerint az alapvető jogokkal foglalkozó szabályok, sokszor pedig egyenesen az alkotmány alapvető rendelkezései között –, amelyek törvényen kívül helyezik a politikai hatalom gyakorlása során alkalmazott diszkrimináció minden fajtáját. Az olyan klauzulák, mint amilyen például a cseh alkotmányban szerepel, egyenesen dagályosak, amikor megtiltanak mindenféle diszkriminációt „nem, faj, bőrszín, nyelv, vélemény, vallás, politikai vagy másmilyen meggyőződés, nemzeti vagy társadalmi származás, nemzeti vagy etnikai kisebbséghez tartozás, tulajdon, születés vagy egyéb státus alapján”⁷.

Ezeknek az elveknek közvetlen következménye a különböző törvényhozó testületek küldöttjei szabad mandátumának alkotmányi szintű rögzítése, a nyugati demokráciák számára ugyancsak ismerős módon.⁸ Ha a nép a szuverenitás egyedüli letéteményese, és ha e kollektívum egyetlen tagja sem kezelhető másképpen, mint a többi, a képviselők az egész közösséget kötelesek szolgálni, nem pedig valamely nemzeti vagy területi egységét, ideértve saját választóikat is.

De hogyan lehetséges összebékíteni azt a célt, hogy a képviselet az egész állampolgári közösség diszkrimináció-mentes képviselete legyen, a soknemzetiség realitásával, amely minden kelet-európai köztársaságra jellemző? Továbbá: lehetséges-e összebékíteni az egyenlőség és diszkrimináció-ellenesség elveire való hivatkozást a nemzeti tudat párhuzamos újjáéledésével, amely a nemzetállamok és a területükön élő etnikai kisebbségek⁹ esetében egyaránt tapasztalható? Az állampolgár etnikai származásával kapcsolatos diszkrimináció tilalma a demokratikus állam alapvető jellemzőjének tűnik, de vajon nem ugyanannyira lényeges megkülönböztető jegye az etnikai pluralizmus tisztelete és támogatása?

A következő oldalakon azzal a kérdéssel foglalkozunk, hogy az egyes kelet-európai rezsimek választási törvénykezésükben miként kezelték ezeket a kérdéseket, esetenként arra törekedve, hogy összebékíteni a látszólag – és talán valóságosan – ellentmondó célokat, más esetekben egyértelműen az egyiket támogatva a másik rovására, vagy egyenesen figyelmen kívül hagyva a problémát, amennyire ez lehetséges volt. A kelet-európai politika kétségtelenül meghatározó aspektusa ez, amelynek jelentőségét lehetetlen túlhangsúlyozni konfliktusokkal teli kontinensünkön.

AZ ETNIKAI KISEBBSÉGEK KÉPVISELETÉNEK ELLENZÉSE

Csupán két kelet-európai ország ellenezte nyíltan törvénykezésében az etnikai kisebbség parlamenti képviselőjét. A két ország azonos jogi stratégiához folyamodott, igen hasonló politikai helyzetben tettek lépéseket, és sikertelen maradt törekvésük.

Albániában a Népi Gyűlés megválasztásáról szóló (1992. február 4-i) törvény 12. bekezdése¹⁰ szerint az állampolgároknak jogukban áll akár politikai pártok és koalíciók képviselőiként, akár független jelöltként indulni a választásokon. Ez a látszólag ártalmatlan bekezdés eredetileg azt a célt szolgálta, hogy megakadályozza, hogy a Munkapárt által az államszocializmus idején létrehozott különféle társadalmi szervezetek jelölteket állíthassanak, amit a korábbi – 1990-ben, vagyis még az átmenet előtt formulázott – választási törvény¹¹ még megengedett. Ezt a rendelkezést rövidesen követte a politikai pártokról szóló 1991. július 25-i törvény, amely kizárt a nyilvántartásba-vételből minden „vallási, etnikai vagy területi alapon szerveződő pártot”.

Ez az eljárás egyértelműen az *Omonia*, a főként a déli országrészen jelentős görög kisebbséget képviselő szervezet ellen irányult, amely az 1991-es választásokon a harmadik helyre került, miután 5 képviselői helyet szerzett a 240-ből (Szajkowski 1992). Azon az alapon utasították el az *Omonia* pártként nyilvántartásba vételre támasztott igényét, hogy alapvetően etnikai görög csoportosulás, ami a politikai pártokról szóló törvény értelmében kizáró ok. Ahogy azonban a belső és a nemzetközi – különösen a görög kormány által támogatott – nyomás növekedni kezdett, az igazságügyi minisztérium végül jóváhagyta, hogy nyilvántartásba vegyék az Emberi Jogok Védelmének Pártját, amely valójában azonos volt a régi *Omonia*-val, azzal a különbséggel, hogy albán nemzetiségűek befogadásával némileg kiszélesedett és megváltoztatta nevét.¹² A görög kisebbséghez tartozó jelöltek zaklatása azonban ezzel nem ért véget; az új párt arról számolt be, hogy sok visszaélésre és hamisításra került sor azokban a körzetekben, amelyekben jelölteket állított, és az új parlamentben szerzett két helye is csak a sorozatos bírósági beavatkozásoknak volt köszönhető, noha szavazati aránya 0,73 százalékról 2,9 százalékra nőtt (Hoppe 1992).¹³

Bulgária esetében az etnikai kisebbség parlamenti képviselője elleni rohamot az 1992-es választások előestéjén indította el az 1991. július 12-i alkotmány¹⁴ és az 1991. augusztus 20-i választási törvény¹⁵. Az alkotmány 11.4 bekezdése szerint „nem működhetnek olyan pártok, amelyek etnikai, faji vagy vallási alapon szerveződnek, sem olyanok, amelyek az államhatalom erőszakos bitorlására törnek”, a 12.2 bekezdés szerint pedig „az állampolgári társulások, köztük a szakszervezetek, nem tűzhetnek ki politikai célokat és nem folytathatnak a politikai pártok számára fenntartott politikai tevékenységet”. Más szóval az alkotmány előbb megtiltotta etnikai alapú pártok szervezését, majd megakadályozta, hogy bármiféle civil szervezet jelöltet állítson a választásokon, vagy egyáltalán politikai tevékenységet folytathasson. A választási törvény ezzel összhangban olyan politikai pártokra korlátozta a jelölést és a választási

kampányhoz való jogot, amelyet már nyilvántartásba vettek, így nem sérthetik a 11. bekezdés követelményeit.

E rendelkezések legfőbb célpontja a török etnikumra épülő Jogokért és a Szabadságért Mozgalom (DPS)¹⁶ volt. Mivel csak akkor állíthatott jelölteket, ha civil mozgalomból politikai párttá alakul, a DPS kénytelen volt a Jogok és Szabadság Pártja néven kérni bejegyzését. Ezt a változtatást előbb a területi bíróság, majd a legfelsőbb bíróság is kifogásolta, és a DPS-re nézve kedvezőtlen döntést hozott. A központi választási bizottság 1991. szeptember 11-i határozata azonban – bár igen szoros szavazás mellett – elfogadta a mozgalom 1990-es nyilvántartásba-vételének érvényességét és engedélyezte a régi nevének és választási színeinek használatát az 1992-es választáson. A döntés ellen ezúttal a Bolgár Szocialista Párt fellebbezett az alkotmánybíróságnál, amely azonban a török kisebbségi mozgalom javára döntött azon az alapon, hogy a párt elfogadta a nem török etnikumhoz tartozó állampolgárok támogatását, tagságát és szavazatait is, továbbá hogy alkotmányos értékeket követett, amilyen az anyanyelvi oktatáshoz való jog vagy a saját kultúra művelésének joga. A bíróság döntése azonban csak azután került nyilvánosságra, hogy a DPS jelöltjei függetlenként kényszerültek részt venni a választáson. Akárhogyan is, a DPS esete kivételesnek minősíthető, mert rajta kívül más etnikai vagy vallási alapú párt bejegyzését azóta sem engedélyezték.¹⁷

Emellett az 1991. augusztus 20-i választási törvény más kitételei is nagymértékben csökkentették a DPS választási esélyeit, például a külföldön élő bolgár állampolgárok választójogát korlátozó 11. és 12. bekezdés. Ezek a korlátozások etnikai származástól függetlenül minden állampolgárt érintettek ugyan, a fő célpont azonban nyilvánvalóan az a nagyszámú török származású bolgár állampolgár volt, akik 1989 óta kivándoroltak Törökországba, és politikai szervezetük, a DPS.

A dolog ironiája, hogy a DPS lényegesen növelte szavazatainak számát 1990-hez képest az 1991-es választásokon, de ennél is különösebb, hogy rövidesen azzal a Szocialista Párttal együtt buktatta meg és váltotta fel az UDF-vezette kormányt, amely pedig korábban megkérdőjelezte törvényességét. Nem meglepő, hogy ez a váltás egyáltalán nem bizonyult kifizetődőnek, az 1994-es választáson ugyanis a DPS szavazataránya 5,44 százalékra zsugorodott.¹⁸

A fenti próbálkozásokhoz, amelyek nyilvánvalóan az albániai, illetve a bulgáriai etnikai kisebbségeknek a parlamenttől való távoltartására irányultak, hasonló kísérletekre került sor az Orosz Föderációban is, ráadásul sokkal eredményesebbek. Az *Állami Duma* – az orosz törvényhozás nagyobb hatalommal bíró alsóháza – megválasztását nem egyetlen jogforrás szabályozza, hanem a szövetségi alkotmány, az Orosz Föderáció állampolgárainak választójogát biztosító szövetségi törvény rendelkezései és az Orosz Föderáció Szövetségi Gyűlése Állami Dumájának megválasztásáról szóló szövetségi törvény¹⁹, bár ez utóbbi megengedi, hogy bármely szövetségi törvény új szabályozást vezessen be a kérdéssel kapcsolatban.

Természetesen e jogi szövegekben nem találni etnikai alapú pártokra vonatkozó tiltást; nem lehet így értelmezni a 29.2 bekezdésben foglalt ki-

tételt sem, amely megtiltja faji vagy nemzeti magasabbrendűséget hirdető propaganda terjesztését és a nemzeti vagy faji alapú gyűlöletszítást.

Mindennek ellenére a választási törvény legalább három rendelkezése teszi gyakorlatilag lehetetlenné, hogy etnikai kisebbségi erők képviselői jussanak a Szövetségi Gyűlés alsóházában. Először is, amikor a 32. bekezdés a választási társulást mint „a szövetségi törvények által szabályozott módon létrehozott oroszországi nyilvános társulást” definiálja, azt sugallva, ezzel, hogy a választási küzdelmekben csak „országos” pártok vehetnek részt, etnikai kisebbségi szervezetek nem. Még egyértelműbb a dolog, ha figyelembe vesszük, hogy amikor a 6. fejezet felsorolja a szövetségi listára történő jelöltállítás kritériumait²⁰, ezt legalább 200 000 támogató szavazó aláírásához köti, és azt is előírja, hogy „a szükséges összes aláírás legfeljebb 7 százalékát” lehet az Orosz Föderáció egy-egy – etnikai alapú – tagköztársaságában összegyűjteni. Ez gyakorlatilag lehetetlenné teszi az etnikai kisebbségi – sőt a területi vagy helyi bázisú – pártok indulását a 225, arányossági elven kiosztott képviselői helyért, mivel csak az olyan politikai erőknek lehet esélyük, hogy megfeleljenek a jogi követelménynek, amelyek a föderáció legalább 15–20 területi egységében rendelkeznek számottevő szervezettel. Végül, az 1995-ös választási törvény 5 százalékos küszöb elérésétől teszi függővé a szövetségi listán történő mandátumszerzést, amely rendelkezéssel teljesen lehetetlenné teszi, hogy bármely etnikai alapú párt nagyobb parlamenti támogatáshoz jusson. Az ilyen pártok és jelöltjeik számára az egyéni választókerületekben megszerzett többség jelentheti a teljes politikai elszigetelődés egyetlen alternatíváját.

Az oroszországi rendszer, bár formailag nem tiltja az etnikai kisebbségek képviselőit, a valóságban olyan sok akadályt képez, hogy méltán rokonítható az albániai és a bulgáriai rendszerrel, amelyek a legkedvezőtlenebbek az etnikai kisebbségek parlamenti képviselete szempontjából.²¹ Ebben az összefüggésben válik érthetővé, hogy etnikai sokszínűsége ellenére a mai Oroszországban egyetlen etnikai alapú párt sem rendelkezik képviselettel a Dumában, ahogy az előző törvényhozás idején sem rendelkezett.²²

AZ ETNIKAI SZEMPONT MELLŐZÉSE

Azokban a kelet-európai országokban, amelyek jöttányit sem engednek az olyan alapvető alkotmányos elvekből, mint a törvény előtti egyenlőség, illetve a nemzeti vagy faji alapon történő diszkrimináció elutasítása, választási törvénykezésükben figyelmen kívül hagyják az etnikai kérdést. Ugyanez a helyzet azokban a számottevő etnikai kisebbséggel rendelkező országokban, amelyekben erős nacionalista tendenciák is érzékelhetők, és amelyek kevés figyelmet mutatnak az etnikai kérdés iránt ezen a téren is, ugyanis ezt tartják a legjobb stratégiának a belső konfliktusok elkerülésére.

Az első típusra alighanem a Cseh Köztársaság a legjobb példa. Sem a cseh alkotmány²³, sem a választási törvény²⁴ nem tartalmaz olyan rendelkezést,

kezést, amely az etnikai kisebbségeknek bármilyen előnyt vagy különös védelmet nyújtana politikai képviseletük biztosítása, fenntartása vagy növelése céljából. Még az *Alapvető jogok és szabadságok chartájában* a *Nemzeti és etnikai kisebbségek jogainak* szentelt két bekezdés is csupán kulturális jogokról tesz említést, amilyen az oktatáshoz való jog, az anyanyelv használatához való jog hivatali ügyekben, továbbá az információterjesztésében, illetve a hozzájutásban stb.²⁵ A már említettekkel alkotmányos elvek jegyében szigorú a diszkrimináció tilalmát tartalmazó klauzula (3. bekezdés), talán a legkimerítőbb a kelet-európai alkotmányok között.

A második típusra szemléletes példa lehet Szlovákia. Bár alkotmányában és törvényeiben követi az etnikai diszkrimináció tilalmának elvét, elutasítja a jelentős magyar kisebbséggel – valamint más csoportokkal, így a cigányokkal, sőt csehekkel – való megkülönböztetett bánásmódot. Ez pedig feltehetően inkább arra a törekvésre vall, hogy megakadályozzák a magyar nemzetiségűek politikai befolyásának növekedését és ne adjanak alapot a területi autonómia iránti igényeknek, semmint arra, hogy szívvel-lélekkel támogassák az egyenlőség elvét – kivált olyan felforrósodott politikai légkörben, amilyen a jelenlegi szlovák politikai életet jellemzi.²⁶

Ebbe a típusba sorolhatók azok az országok is, melyeket továbbra is a szovjet korszakból örökölt többségi elvű választási rendszer jellemez – Ukrajna, Macedónia és Fehéroroszország –, már csak azért is, mert ez a fajta rendszer nem ad módot az olyan eszközök alkalmazására, amelyek megkönnyítenék az etnikai kisebbségek képviselethez jutását.²⁷

Alighanem Moldovában találjuk azonban a legszemléletesebb példát egy ország etnikai sokszínűségének tudatos figyelmen kívül hagyására a választási törvényekben. A parlamenti választásról szóló 1993. október 14-i törvény – az első posztkommunista választási törvény²⁸ – töbtagú körzeteket, a d'Hondt-képlettel számított arányos képviseletet és országos szinten 4 százalékos szavazati küszöböt irányozott elő. Amikor azonban alig néhány nappal később hozzáláttak a választókerületek kialakításához, a hatóságok rádöbbenek: zsákutcába jutottak. Ha a kerületek határait etnikai alapon húzzák meg, ami gyakorlatilag azt jelentette volna, hogy a konfliktusokkal sújtott Dnyeszterentúli Terület és Gagauzia számára saját választókerületeket alakítanak ki, akkor a függetlenségért küzdő erők bojkottjának e körzetekben várható sikerét feltehetőleg annak bizonyítékának lehet majd beállítani, hogy a parlament e közösségeket nem képviseli. Ha viszont a választókerületek határai nem esnének egybe a valóságos etnikai határokkal, vagyis tudatosan etnikailag vegyes körzeteket hoznának létre, amelyekben az orosz és a gagauz nemzetiség eloszlaná a különböző etnikailag moldován körzetek között, akkor az intézkedést nyilvánvaló provokációnak lehetne minősíteni, és a szeparatisták újult erővel küdenének a függetlenségért (Chin–Roper 1995; Crowther 1997). A kört végül sikerült „négyzögesíteni”: egyetlen országos választókerületet hoztak létre. Erről az 1993. október 19-én hatályba lépett *A parlamenti választásokról szóló törvény életbe léptetését szabályozó végrehajtási utasítás*²⁹

rendelkezett, amely lehetővé tette az etnikai alapon szervezett pártoknak szavazataik összesítését, de felhívította a bojkott hatását és – legalábbis jogi szempontból – kizárt bármiféle kapcsolatot az egyes pártok és az ország konkrét régiói között. A moldovai rendszer így az összes kelet-európai közül a leginkább érzéketlen az etnikai kérdés iránt, amelynek akkoriban inkább negatív, mintsem pozitív jelentéstartalmat tulajdonítottak.

Meglepő módon nem ez a megközelítés vált gyakorlattá a térségnek azokban az országaiban, amelyeknek a népessége jóval homogénebb. Az olyan, etnikailag – legalábbis kelet-európai mércével mérve – lényegében homogén országok, mint Magyarország, Lengyelország vagy Szlovénia, éppen az ellenkező utat választották, amikor kisebbségeiknek megadták azokat a kiváltságokat, amelyeket más országok megtagadtak népesebb kisebbségeiktől. E magatartás módját és logikáját később részletesen elemezzük.

AZ ETNIKAI KISEBBSÉGEK KÉPVISELETÉNEK TÁMOGATÁSA

Közbülső stratégiát követ Magyarország és Lengyelország – nem véletlen, hogy azon országok közé tartoznak, amelyekben az etnikai konfliktusok marginálisabb tényezői a belpolitikának –, és legújabban Litvánia is, amely a balti országok közül a legrugalmasabb ezen a téren. E stratégia köztes helyet foglal el az etnikai sokféleség mellőzése és az etnikai kisebbségek képviselőinek – mérettől és a politikai mobilizálásuk fokától független – biztosítása között. E három országban a választási törvény olyan klauzulákat tartalmaz, amelyek – ha nem is biztosítják – elősegítik az etnikai kisebbségek parlamenti és helyi önkormányzati képviselőit, akár azzal, hogy megkönnyítik a jelöltállítás feltételeit, akár az általános választási szabályok alól mentesítő rendelkezések révén. Az első esetet példázzák az 1991-es és 1993-as lengyelországi választási törvények, a másodikat pedig az önkormányzati választásról szóló magyarországi törvény, a litvániai *Seimas* választásáról szóló 1992-es törvény és az 1993-as lengyel választási törvény.

A lengyelországi szejm választásáról szóló, 1991. július 3-i törvény 63. bekezdése³⁰ értelmében választókerületi szinten jelöltek azon „választásra jogosult személyek, politikai pártok és szervezetek; és társadalmi szervezetek [állíthatnak], akik, illetve amelyek e célból országos vagy helyi választási bizottságot hoznak létre”. Ahhoz azonban, hogy e listákat az illetékes választási testületek elfogadják, a törvény 69.4 paragrafus feltételül szabta, hogy a jelölést „legalább 5000, az adott választókerületben lakó választó aláírásával” támogassa, viszont az a párt, amely 50 000 aláírást gyűjtött az ország teljes területén, minden választókerületben állíthat jelöltet, tekintet nélkül az egyes kerületekben gyűjtött aláírások számára (70.1 bekezdés). Az országos lista állításának feltételül pedig azt írja elő a 76.2 paragrafus, hogy az adott párt legalább 5 választókerületben bejegyeztesse listáját.

Az etnikai kisebbségek jelöltjei esetében azonban ezeket a követelményeket lényegesen enyhítette a 70.2 és a 76.3 bekezdés. Az előbbi szerint a nemzeti kisebbségeket képviselő szervezeteket megilleti a 70.1 paragrafus biztosította előny, vagyis, hogy az ország minden körzetében állíthatnak jelöltet, amennyiben össze tudtak gyűjteni 20 000 aláírást. Az utóbbi szerint pedig nemzeti kisebbségi szervezet országos listát állíthat „tekintet nélkül arra, hogy hány területi listáját vették nyilvántartásba”.

1993. május 28-án módosították az 1991-es törvényt; a legfontosabb változások arra irányultak, hogy csökkentsék az arányosság magas fokát, és megnehezítsék, hogy a kis pártok területi és országos szinten jelöltek állíthassanak. Ami a jelöltállítás kritériumait illeti, az új törvény 3000-re csökkentette a választókerületenként összegyűjtendő aláírások számát, viszont előírta a pártoknak, hogy az ország választókerülteinek legalább a felében (vagyis 26-ban) legyenek jelöltjeik, ha országos listát akarnak állítani, ami 69 képviselői hely megszerzésének lehetőségét jelentette. Az arányosság tekintetében pedig az új törvény a területi listáról való képviselői helyhez jutáshoz 5 százalékos küszöböt vezetett be a pártok, 8 százalékosat a koalíciók számára területi listák esetében, az országos listánál pedig 7 százalékra emelte ezt a küszöböt.³¹

Csakúgy, mint 1991-ben, 1993-ban is előnyököt biztosított a törvény az etnikai kisebbségi szervezetek számára.³² A legnagyobb kedvezményt az a – törvény 5. bekezdésében rögzített – lehetőség jelentette, hogy választhatnak: a területi listához kötött 5 százalékos, vagy az országos lista esetében érvényes 7 százalékos küszöbtől mentesülnek; a két küszöb együttes alkalmazása bizonyára elérhetetlenné tette számukra a parlamentbe jutást. A 91.3 bekezdés egy másik, ugyancsak gesztus értékű rendelkezést tartalmazott: a nemzeti kisebbségi szervezeteknek, az általános követelményektől eltérően, 26 helyett csak 5 területi listát kellett állítaniuk az országban ahhoz, hogy jogot formálhassanak országos lista állításához és az így megszerezhető képviselői helyek rájuk eső részét megkaphassák. Nem mentesítette azonban a törvény e csoportokat attól az általános követelménytől, hogy csak a területi listákon szereplő jelöltek tüntethetnek fel az országos listán. Ez tulajdonképpen azt jelenti, hogy nem kevesebb, mint 69 jelöltet kellett állítaniuk az országban, vagyis jóval több választókerületben kellett kampányt folytatniuk, mint amennyit bármely etnikai kisebbség egyáltalán lefedhetett. Ennek következtében az 1993. szeptember 19-i választáson egyetlen etnikai kisebbségi csoport sem tudott országos listát állítani;³³ így képviselőik – 4 német etnikumú képviselő és egy szenátor – kizárólag területi listákról kerültek a parlamentbe.³⁴

Másképpen működik és érthetőbb a helyi önkormányzatok megválasztásáról szóló 1990-es magyar törvény vonatkozó rendelkezése, szándéka azonban azonos a lengyel szabályozással. A LXIV/1990. törvény³⁵ meglehetősen bonyolultra sikeredett, különféle választási rendszereket vezetett be: a nagyobb városokban, valamint a fővárosban, közvetlenül választották a polgármestert, a kisebb településeken viszont nem (lásd Enríquez 1991). E rendelkezések közül a XI. fejezet tartalmazott három

terjedelmes bekezdést, amelyek mentesítették az etnikai kisebbségek jelöltjeit néhány általánosan kötelező választási szabály alól. A 48.2 bekezdés rögzítette az etnikai kisebbségek jelöltjének azt a jogát, hogy mint adott közösség képviselője szerepeljen a szavazócédulán, és hogy nevét és szervezetének elnevezését mind magyarul, mind pedig anyanyelvén feltüntesse. A 48.3 bekezdés elrendelte, hogy a magyar közszolgálati televízió és rádió külön programot sugározzon számukra „a választási kampány utolsó napján”. A legfontosbb rendelkezéseket azonban a 49. és 50. bekezdés tartalmazta: amennyiben a többségi szabály és a többszörös szavazás által meghatározott választáson³⁶ egy etnikai kisebbséghez tartozó jelöltet nem választanak meg, abban az esetben is megválasztottnak kell tekinteni, ha szavazatainak száma eléri az utolsó megválasztott jelöltre leadott szavazatok 2/3-át. Továbbá az arányossági rendszer szerinti pártlistás választáson³⁷ bármely etnikai kisebbségi csoport listáján szereplő első jelölt megválasztottnak tekintendő, amennyiben listájára az utolsó rendesen megválasztott jelöltre eső szavazatok legalább 2/3-a jutott. Következésképpen mindkét esetben egy fővel növekszik a városi önkormányzatok tagjainak száma.

Természetesen elismerésre méltó az az igyekezet, hogy garantálják az etnikai kisebbségek képviselőit a helyi önkormányzatokban. De az eljárás módja lehetett volna kevésbé nehézkes. Feltehető, hogy ha az etnikai kisebbségi jelölt ilyen minőségében lényegesen kisebb támogatással is bejuthat a városi tanácsba, akkor ez a rendszer bizonyára kevesebb ellenérzést vált ki és több támogatást kap, vagyis nem az eredeti szándékkal ellentétes eredményt produkál.

Végezetül vizsgáljuk meg Litvánia esetét. Noha a *Seimas* megválasztásáról szóló 1992. július 9-i törvénynek³⁸ az etnikai kisebbségekre vonatkozó rendelkezései alig néhány sort tesznek ki, hatásuk alapján megérdemlik a figyelmet. Az akkor bevezetett választási rendszer vegyes képet mutat: a küldöttek felét egyéni választókerületekben választják két forduló többségi rendszerben (8. és 75. bekezdés), a többi képviselői helyet – 141-ből 70-et – arányossági elv szerint országosan elosztva, a Harekvótát követve azon pártok között, amelyek országosan legalább 4 százalékos arányt értek el (8. és 76. bekezdés). Az egyetlen kifejezetten az etnikai kisebbségekre vonatkozó rendelkezést éppen a 76. bekezdés tartalmazta, amely mentesítette az etnikai kisebbségi szervezeteket a 4 százalékos küszöb követelményeitől, vagyis csupán a Harekvótát (az érvényes szavazatok számának és a megszerezhető összes képviselői helynek a hányadosát, tehát az összes szavazat 1/70-ét) kellett elérniük ahhoz, hogy képviselői helyhez jussanak.

Ennek köszönhetően az 1992-es választásokon a *Litvániai Lengyelek Uniója* megkértszerezte képviselői helyét a *Seimas*-ban: azon a két egyéni választókerületi képviselői helyen kívül, melyekhez olyan területen jutottak, ahol jelentős lengyel közösség él, a párt két további helyhez jutott listáról az arányossági képviselői helyek révén, noha a szavazatoknak alig 2,07 százalékát szerezte meg.³⁹

A litván választási rendszernek ez a jellegzetessége azonban nem bizonyult tartósnak: 1996. június 27-én a *Seimas* – a közelgő választásokat

szem előtt tartva több ponton módosította a választási törvényt –, a választási küszöböt 4-ről 5 százalékra emelte – koalíciók esetében 7 százalékra –, és a nemzeti kisebbségi pártoknál alkalmazott előnyös alsó hárt is eltörölte.⁴⁰

AZ ETNIKAI KISEBBSÉG KÉPVISELETÉNEK BIZTOSÍTÁSA

A kisebbségi képviselet támogatását illetően kedvezőbb szemlélet alakult ki az olyan országokban, mint Románia, Szlovénia és – legalábbis rövid ideig – Horvátország. Mindhárom ország alkotmánya és/vagy választási törvénye szerint meghatározott bizonyos számú képviselői hely illeti meg az etnikai kisebbségeket a törvényhozásban és néhány esetben a helyi képviselő testületekben is.

Az 1990. március 14-i végrehajtási rendelettel⁴¹ bevezetett romániai, az 1992. augusztusi választási törvény⁴² nyomán életbe lépett horvátországi, illetve az 1992. március 10-i törvénnyel⁴³ létrehozott szlovéniai választási rendszerek céljait tekintve nagyon hasonlóak voltak, ám szerkezetükben különböztek. Mindhárom esetben valamennyi kisebbségnek biztosították a minimális jelenlétet a parlament alsó házában – történetesen mindhárom országnak kétkamarás a törvényhozása –, tekintet nélkül az etnikai csoportok nagyságára, a rájuk leadott szavazatok számára és politikai mobilizációjuk szintjére. Emellett jelöltek indíthatnak további helyek megszerzésére a rivális pártokkal szemben.

Romániában az említett rendelet 4.1 bekezdése megállapítja, hogy az ugyanezen rendelettel bevezetett arányossági rendszer a kisebbségek megfelelő parlamenti jelenlétének elsődleges garanciája. Emellett a 4.2 bekezdés azt is előírja, hogy „azok a nemzeti kisebbségeket képviselő és a rendelet elfogadása idején bejegyzett szervezetek, amelyek egyetlen hely elnyeréséhez szükséges szavazatok megszerzésére sem képesek az előző bekezdésben foglaltak szerint, egy küldöttet delegálhatnak”. Vagyis a törvény arra ösztönzi a kisebbségeket, hogy a „rendes” választási szabályok szerint szerezzenek parlamenti képviseletet, ezek a szabályok azonban, mivel szigorúan az arányossági elvet követték⁴⁴, nem biztosították a kívánt eredményt, amelynek hiányában az állam legalább egy helyet garantál számukra.

Az 1990. március 14-i végrehajtási utasítás szellemében zajlott az első többpárti választás Romániában, 1990 májusában. Ez alkalommal csupán három etnikai kisebbség szervezete jutott az elnyert szavazatok alapján képviselethez: a Romániai Magyar Demokrata Szövetség majdnem egy millió szavazatot kapott és így 29 küldöttel és 12 szenátorral a legnagyobb ellenzéki párt lett az első demokratikus parlamentben⁴⁵, a Romániai Németek Demokratikus Fóruma és a Romániai Roma Demokratikus Szövetség – mivel egy százaléknál kevesebben szavaztak rájuk – egy-egy helyet kaptak. A 4.2 bekezdés alapján további kilenc kisebbségi szervezet jutott egy-egy helyhez: az örmények, a bolgárok, a görögök, a lipovének, a lengyelek, a szerbek, a szlovákok, a törökök és az ukránok (a zsidók nem indultak a választáson).⁴⁶

Az 1992. szeptemberi választások idején már az új, a 68/1992-es törvény⁴⁷ volt érvényben, amely jelentős mértékben korlátozta az arányosság 1990-es törvényben kialakított mértékét. Az új törvény tiszteletben tartotta az etnikai kisebbségeknek az előző törvényben biztosított kedvezményeket, amelyeket egyébként az 1991-es román alkotmány is rögzített. Az új törvény megfogalmazói mégsem tudtak ellenállni annak a kísértésnek, hogy valamilyen módon korlátozzák e kiváltságokat, méghozzá ugyanazon alkotmány egy másik rendelkezésére hivatkozva, arra, amely ezek realizálását a jövőbeli választási törvényre utalta. E korlátozások két formában jelentkeztek. Egyrészt a 4.2 bekezdés előírta, hogy a nemzeti kisebbségek csak abban az esetben jutnak képviselethez, ha jelöltjeik „megszerezték az egy küldött megválasztásához országosan szükséges érvényes szavazatok legalább 5 százalékát”, ugyanakkor a 4.4 bekezdés kizárta a kedvezményezettek közül azokat a kisebbségi szervezeteket, amelyek részben vagy egészben más politikai erőkkel koalícióban vettek részt a választásokon. Az első kitétel ésszerűnek tűnik és a végeredményre gyakorolt hatása valószínűleg elhanyagolható, ezzel szemben a második nehezen indokolható támadást tartalmazott a politikai pluralizmus ellen, és nyilvánvalóvá tette a kormányzó párt félelmét az ellenzéki erők növekvő egységétől (lásd Shafir 1992:25).

Az 1992-es választások után a törvény 13 további küldött részvételét engedélyezte a Parlament alsóházában; ők képviselték a már említett kisebbségek mellett a németeket és a romákat – mivel ekkor csupán az RMDSZ szerzett saját jogán helyeket –, illetve a tatárokat és az olaszokat, akik az 1990-es választások után alakítottak szervezetet. A zsidó közösség ezúttal indított ugyan jelölteket, később azonban visszahívta őket.⁴⁸

Horvátország esetében a rövid életű 1992. augusztusi választási törvény után bevezetett rendszer hasonló volt a romániaihoz abban a tekintetben, hogy biztosította a kisebbségek minimális jelenlétét a Parlamentben. Különbözött viszont annyiban, hogy elismerte egy számában és jelentőségében különleges kisebbség létét – a szerb közösséget –, és nemcsak egyetlen, hanem az ország teljes népességén belüli arányának megfelelő számú helyet juttatott számára. E fontos rendelkezés szövegezése azonban igencsak talányos. A képviselőház megválasztásáról szóló 1992-es törvény 10.2 bekezdése egyfelől kifejezetten a magyar, az olasz, a cseh, szlovák, orosz és ukrán, illetve a német és osztrák közösségeknek biztosít helyet, összesen tehát négyet. Másfelől az egyértelmű kitétel szomszédságában, a 10.1 bekezdésben az áll, hogy „azon nemzetiségi és nemzeti közösségek, illetve kisebbségek tagjai, amelyek az 1981-es népszámlálás idején a Horvát Köztársaság népességének több mint 8 százalékát tették ki, jogosultak az arányuknak megfelelő jelenlétre a Parlamentben az e törvényben előírt módon”. Természetesen a szerb közösségen kívül (amelynek körülbelül 11 százalékos volt az aránya a népességen belül a háború előtt) más kisebbség nem felelt meg a 10.1 bekezdésben foglalt kritériumnak; és mivel a rendelkezés az 1981-es népszámlálást nevezte meg és nem utalt a lehetséges későbbiekre, csak a szerbekre vonatkozhatott. Vagyis a kétértelműség nem egyéb, mint hiábavaló

igyekezett arra, hogy elkerüljék a „szerb” szó leírását egy fontos horvát törvényben.

A választási törvény 23.3 bekezdése ennek szellemében elrendelte négy különleges választási egység kialakítását – egyet-egyét a magyar, az olasz, egy közöset a cseh, szlovák, orosz, ukrán, illetve egyet a német és osztrák etnikumoknak –, amelyek fő jellemzőit később megalkotandó törvénynek kell majd meghatározni.

A szerb közösség számára az eljárás bonyolultabb volt. Elvileg a szerb képviselőjelöltek indulhattak akár mint függetlenek, akár mint szerb mozgalom vagy párt tagjai, vagy csatlakozhattak az etnikailag vegyes politikai erők valamelyikének listájához is.⁴⁹ Ha az általánosan érvényes választási szabályok szerint elegendő – a népességen belüli arányuknak megfelelő – számú szerb nemzetiségi jelöltet választottak meg (ez 1992-ben 13 képviselőt jelentett), nem volt további tennivaló. Ha ez nem teljesült, a 26. bekezdést kellett alkalmazni. A 26.1 bekezdés úgy rendelkezett, hogy „a képviselőház tagjainak számát fel kell emelni, ha ez szükséges a kívánt mértékű képviseleti arány eléréséhez és ennek érdekében az egyéni listák eredményével arányosan egyes közösségeknek vagy kisebbségeknek az országos listán szereplő, de meg nem választott tagjait megválasztott képviselőnek kell tekinteni”. Arra az esetre pedig, ha így sem állítható ki a meghatározott számú képviselő, a 26.2 bekezdés úgy rendelkezik, hogy az elnöknek pótválasztást kell kiírnia az újonnan megválasztott parlament első ülésétől számított hatvan napon belül mindazokban a különleges választási egységekben, amelyekben ez szükséges.

Az 1992. augusztusi képviselőházi választások alkalmával úgy tettek eleget a törvény követelményeinek, hogy nyolc meg nem választott szerb jelöltnek – a Horvát Néppárt kettő, a Horvát Szociáldemokrata Párt, illetve a Szerb Néppárt három-három jelöltjének – biztosítottak még helyet (Kasapovic–Zakosek 1994). Az 1995-ös választásokra azonban a választási rendszer újabb módosításával⁵⁰ drasztikusan átalakították: a szerb közösség számára kedvező rendelkezést: a szerbek csak három különleges körzetben jutottak garantált helyhez.

Szlovénia is igyekezett biztosítani a kisebbség jelenlétét a parlamentben. E cél elérése érdekében azonban sajátos választási rendszert vezetett be a kisebbségek számára.

Az 1991-es szlovén alkotmány⁵¹ 80. bekezdése a parlament 90 tagú alsóházában a Nemzetgyűlésben helyet biztosít a magyar és az olasz kisebbségnek. Közelebről tekintve, ez a rendelkezés némileg furcsának tűnik. Először is, bár a magyarok és az olaszok a jelenlegi Szlovénia területének évszázadok óta lakói, már nem a legnagyobb számú kisebbségek. Az 1991-es népszámlálás szerint (lásd Klopčič–Stergar 1994:8) arányuk (0,43, illetve 0,16%) kisebb, mint a horvátoké (2,76%), a szerbeké (2,44%), a muzlimoké (1,37%), és a magukat „jugoszlávnak” (0,63%) vallóké. Az alkotmány ennek ellenére csak a kevesebb mint 12 000 főből álló magyar, illetve olasz közösségnek biztosít kiváltságokat. Másrészt az is kevésbé érthető, hogy az alkotmány miért éppen a Nemzetgyűlésben biztosít helyet a kisebbségeknek, holott a helyi, gazdasági és szociális érdekek a neokorporatív felsőházban, a Nemzeti Tanácsban jutnak auto-

nóm módon képviselthez. Mindenesetre az etnikai kisebbségek külön képviselője jobban illeszkedett volna e sajátos érdekeket megjelenítő testületbe, mint a jóval általánosabb orientációjú Nemzetgyűlésbe.

Az alkotmány rendelkezésének megfelelően az 1992. március 10-i szlovéniai választási törvény 2.3 bekezdése elismerte, hogy „az olasz és a magyar kisebbségeknek joguk van egy-egy küldöttet jelölni”, és egyfajta párhuzamos választási rendszert alkotott számukra, jó néhány eltéréssel az általános választási szabályoktól. Először is az olasz és a magyar kisebbség képviselőit csupán e közösségek tagjai választják maguk közül (8. bekezdés), méghozzá „az olaszok és a magyarok által lakott területeken kialakított külön választókerületekben” (20. bekezdés), amelyeknek a központja az olaszok esetében Koper (Capo d'Istria), a magyaroknál pedig Muraszombat. E választókerületekben a választásra felügyelő különleges testületeket hoznak létre (25. bekezdés), és a pártok csak olyan jelölteket indíthatnak, akik a kisebbségi közösség tagjaitól elegendő számú támogató aláírást gyűjtöttek (36. bekezdés). Minthogy csupán egyetlen képviselő választható mindegyik közösségből, a választási szabály is eltér a szokásos arányosságitól,⁵² amennyiben többségi elvű többséges szavazattal, és pótválasztást lehet kiírni bármikor, ha a kisebbségi képviselő mandátuma a parlament feloszlása előtt megszűnik. Végül az sem mellékes, hogy az alsóházban az olaszok és a magyarok a nekik juttatott helyek száma szerint felülreprezentáltak a szlovén népességhez képest. Egyszerű számítással kimutatható, hogy miközben egy képviselőre az ország egészét tekintve hozzávetőleg 22 000 polgár jut, a magyar kisebbség esetében ez az arány 8500, az olasznál pedig 3000. Ez annál is inkább figyelemreméltó, mivel a saját kisebbségi jelöltjeikre szavazó olasz és magyar etnikumú polgároknak is joguk van arra, hogy részt vegyenek az alsóház maradék helyeinek eldöntésében. Nekik tehát dupla szavazati joguk van, ami szintén a hatályos szlovén választási törvény nehezen értelmezhető sajátossága.⁵³

Végezetül arról is kell néhány szót ejtenünk, hogy hosszú ideje Magyarországon is gondolkoznak azon, miként lehetne biztosítani néhány parlamenti helyet az etnikai kisebbségeknek.

Ezt a lehetőséget már az átalakulás korai szakaszában is felvetették a kerekasztal-tárgyalásokon, majd az 1989-es választási törvényt elfogadását megelőző parlamenti vitákban.⁵⁴ Akkor mégsem született megegyezés, ezért a kérdésről nem rendelkezik a választási törvény. A már legitimitását veszített, de még hivatalban lévő törvényhozás csak március 12-én – négy nappal a feloszlása előtt – fogadott el törvényt (XVII/1990.) arról, hogy a megválasztandó új parlament az első ülésétől számított 30 napon belül és az érintett közösségek szervezeteit meghallgatva válaszson a nyolc bejegyzett kisebbségből⁵⁵ egy-egy küldöttet, akik aztán képviselők lesznek. A kérdés körüli viták azonban a választások után sem ütek el, így az ötletet végül is eljuttették.

Három évvel később, amikor a magyar törvényhozás felvetette egy a kisebbségre vonatkozó jogszabálygyűjtemény megalkotását, amely a környező országok számára a kisebbségekkel való bánásmód szempontjából mintául szolgálhatott volna, újra felmerült az etnikai kisebbségek képví-

seletének gondolata. A július 7-iki, a *nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló LXXVII/1993. törvény* (Oltay 1993) egyrészt garantálta e közösségek kollektív részvételét a közéletben, másrészt egyik rendelkezése (a 20.1 bekezdés) arra utasította a törvényhozást, hogy a megfelelő törvényt kiegészítve biztosítsa képviselőtüket a parlamentben. A leginkább keresztülvihető megoldást választották: az országgyűlés tagjainak számát 386-ról 399-re növelték, így biztosítva az immár tizenhárom bejegyzett kisebbség mindegyikének egy-egy helyet. Emellett az új törvény 52.1 bekezdése lehetővé tette a kisebbségek számára anyanyelvük használatát a parlamentben. Ennek ellenére a magyar választási törvénynek az 1994-es választások előtti reformja figyelmen kívül hagyta ezt a kérdést és beírta azzal, hogy a parlamenti képviselőlet eléréséhez szükséges 4 százalékos küszöböt 5 százalékra emelte.⁵⁶

AZ ETNICITÁS MINT A POLITIKAI KÉPVISELET ALAPJA

Az etnikumok és parlamenti képviselőtüket kérdésének legradikálisabb megközelítésével azokban az országokban találkozhatunk, amelyek az etnicitást a politikai képviselőlet fundamentumának tekintették, sőt az etnikai pluralizmust mint államiságuk *raison d'être*-jét igyekeztek előmozdítani.

Kísértésbe eshetünk, hogy olyan szövetségi államokat is ide soroljunk, mint a hajdani Csehszlovákia, az új Jugoszláv Szövetségi Köztársaság – vagyis Szerbia és Montenegró –, valamint az Orosz Föderáció. Mindhárom esetben szövetségi államokról van szó – noha a JSZK inkább kimeríti konföderáció fogalmát –, amelyekben a tagállamokat alapvetően az etnikai határok mentén alakították ki, és amelyekben ezek az egységek a képviselőleti rendszer alapvető elemei. Mindhárom esetben kétkamarás a törvényhozás, az alsóházban a helyeket a hozzávetőleges népességszámhoz kötött kritériumok alapján osztják szét, a felsőházban pedig az összes szövetségi állam egyenlő képviselőletet kap, tekintet nélkül a népességarányra.⁵⁷ A politikai képviselőlet tehát ezekben az országokban teljes mértékben az etnikai elvre épül, azzal a kitételrel, hogy a polgárok alapján véve a nemzetiségi közösségük határain belül vesznek részt a választásokon, olyan küldöttestet választanak, akik szövetségi parlamentjükben például a szlovákok, a montenegróiak vagy a csecsenek képviselői.

De a világ olyan térségében, ahol az etnikai sokféleség általános jelenség, és ahol sohasem tulajdonítottak túl nagy jelentőséget az etnikai diszkrimináció elvetésének, ott az ilyen elvi állásfoglalás nem fedi teljesen a valóságot. Ezekben a szövetségi államokban, noha elméletileg nemzetiségi alapon kialakított területi egységekből állnak, csupán elvétve akad etnikailag homogén tagállam, és a szavazati jog sehol sem korlátozódik a legnagyobb etnikumhoz tartozó polgárookra. Tehát nem állítható, hogy – például – a Csehszlovák Nemzetek Házába a Szlovák Köztársaság területéről beválasztott küldött csupán a szlovák etnikumot képviselné. Mint ahogy az sem, hogy az orosz Föderációs Tanács

tatársztáni képviselői feltétlenül tatár etnikumúak és csak a tatárokat képviselik, a köztársaságban élő oroszokat viszont nem; vagy hogy Szerbia csak szerb etnikumú képviselőt küld a szövetségi törvényhozásba. Bár az etnikum döntő tényező a területi határok kijelölésekor, a szavazati jog szempontjából még mindig az állampolgárság a meghatározó.

Talán Bosznia-Hercegovina az egyetlen kivétel ez alól, és a legbeszédesebb példa arra, amikor az etnikum a politikai képviselet sarokköve.

Ami a háború előtti Bosznia-Hercegovinát illeti, tény, hogy az 1990 decemberében tartott első versengő választásokon a boszniaiak úgy döntöttek, hogy csaknem kizárólag etnikai szempontok szerint szavaznak. A parlamentbe nagyrészt nemzetiségi alapú pártok jutottak, amelyeknek az erejét a mögöttük álló etnikum nagysága határozta meg.⁵⁸ Sőt, az érvényes alkotmányos rendben közös elnökség működött – mondhatnánk az akkori fennálló Jugoszláv Szövetségi Elnökség mintájára –, amelynek két muszlim, két szerb, két horvát tagja volt, és hetedikként az összes többi nemzetiségi csoport közös képviselője. Mindegyik elnökségi tagot kizárólag saját nemzetiségi csoportja választotta.⁵⁹ Végeredményben az alkotmány rendelkezései és parlamenti határozatok e sorozata nyomán a kormány és a felső szintű adminisztráció etnikailag fragmentálódott, nemzetiségi elvek alapján működő intézmények jöttek létre.

Úgy tűnik, hogy Boszniában a háború tragikus tapasztalata ellenére sem okultak eléggé a hibákból, és a most (e tanulmány írása idején) folyó béketárgyalások legvalószínűbb eredményeképpen ismét a nemzeti-
iségi határok mentén építik újjá az intézményeket. A három szembenálló frakció képviselői által 1995. novemberében aláírt daytoni békedokumentumhoz csatolt⁶⁰ mellékletek egyike Bosznia-Hercegovina alkotmánytervezete. A mindössze tizenkét bekezdésből álló alkotmány szövege egy sor intézményt javasol az új köztársaság számára; többek között kétkamarás parlamentet, közös elnökséget, kormányt és alkotmánybíró-ságot. Ezeket a testületeket a békekötés időpontjában adott etnikai megoszlás alapján kívánják létrehozni, az etnikumok közötti együttműködés jegyében.

Először is, a parlament Népek Házának 15 tagja közül ötöt a Szerb Köztársaság Nemzetgyűlése, ötöt-ötöt pedig a Bosznia-Hercegovinai Föderáció törvényhozásának horvát, illetve muszlim küldöttei jelölnek. Hasonlóképpen a képviselőház 42 tagjának kétharmadát közvetlenül a Föderáció területéről választják, a maradék egyharmadot pedig a Szerb Köztársaság területéről (IV. bekezdés). Ami a végrehajtó hatalmat illeti, az alkotmánytervezet V. bekezdése közös elnökséget irányoz elő, a testület egy-egy bosnyákból, horvátból és szerbből áll, akiket közvetlenül választanak meg a polgárok a Köztársaság két alkotórészében.⁶¹ A kormánynak pedig legfeljebb kétharmada lehet a Föderáció polgára, a miniszterelnök-helyettesek nem tartozhatnak ahhoz a közösséghez, amelyhez a miniszterelnök. Végezetül az alkotmánybíró-ság kilenc bírója közül négyet a Föderáció törvényhozása, kettőt a szerb törvényhozás nevez ki, hármat pedig az emberi jogok európai bírósága, meglepő módon olyan személyek közül, akik nem polgárai sem a Köztársaságnak, sem valamelyik szomszédos államnak (VI. bekezdés).⁶²

De ezeknek az intézményeknek nemcsak létrehozásukkor gondoltak etnikai tényezőkre; a napi működés rendje is ettől az igen kényes egyensúlytól függ. Csak néhány példát említve: a Népek Házának határozatképességhez szükség van legalább három bosnyák, három horvát és három szerb küldött jelenlétére (IV. 1.b bekezdés), mindkét házban az üléseket levezető elnöknek és két helyettesének különböző etnikumhoz kell tartozniuk, és meghatározott időszakonként váltaniuk kell egymás közt a posztjaikat (IV. 3.b bekezdés). Ha bármelyik etnikai csoport képviselőinek kétharmada valamilyen intézkedés ellen szavaz, akkor annak vétó ereje van (IV. 3.d bekezdés), sőt, bármelyik etnikai csoportot egyszerű többség esetén is megilleti a vétójog, amennyiben a szóbanforgó rendelkezést a saját közösségére nézve „alapvető érdeket sértőnek” találja, és az alkotmánybíróság döntését is igényelheti (IV. 3.e és 3.f bekezdés). A Népek Háza önfeloszlatásához legalább két csoport többségének szavazata szükséges stb.

Bosznia és Hercegovina Daytonban előterjesztett alkotmánytervezete teljes mértékben a nemzetiségi identitás elvén építi fel a parlamenti – és a végrehajtó, bírói, sőt a banki – intézmények rendszerét, amelyeknek működése a nemzetiségek egymás közötti együttműködésétől függ. A tervezet voltaképpen kísérlet arra, hogy a nemzetiségi kapcsolatokat a politika színterén maximálisan szabályozzák, miután bebizonyosodott, hogy békés és spontán együttélés a nemzetiségek között nem lehetséges.

A JOGI KÖRNYEZET

Eddig azokat a választási törvényekben rögzített rendelkezéseket elemeztük, amelyeket kifejezetten a kisebbségeknek szántak, és amelyek különleges státuszt juttattak nekik.

Nyilvánvaló azonban, hogy e speciális rendelkezések ellenére a nemzetiségi alapú pártoknak és koalícióknak tudomásul kell venniük az érvényben lévő választási törvény többi elemét, amelyek – bár ez nem közvetlen céljuk – szükségképpen növelik vagy csökkentik a kisebbségi szervezetek választási esélyeit. Sok esetben ezeknek az általános rendelkezéseknek a hatása sokkal lényegesebb, mint az eddig elemzett speciális rendelkezéseké.⁶³

Ésszerűnek látszik amellet érvelni, hogy az arányos képviselőlet inkább szolgálja az etnikai kisebbségek érdekeit, mint a többségi uralmat. A tökéletes arányosság egyébként is csupán mítosz. Még a legtökéletesebbnek látszó választási rendszer is korlátozza az ideális arányosságot azzal, hogy körzeteket létesít, küszöböt állít fel, kvótákat szab meg és meghatározza a törvényhozó testület nagyságát.⁶⁴ Ennek ismeretében helyesebb lenne úgy fogalmazni, hogy minél arányosabb a rendszer, annál kedvezőbb az etnikai kisebbségek számára. Nemzeti méretű, de legalábbis nagy kiterjedésű körzetek, küszöbök nélküli (vagy alacsony küszöbök melletti) bekerülés a parlamentbe, kisebbségbarát kvóták alkalmazása (amilyen a Hare-féle, szemben a d'Hondt-félével), és viszonylag

nagy létszámú törvényhozó testületek – valószínűleg növeli a kisebbségek, közöttük a kisebbségi pártok jelenlétét a parlamentben.

A parlamentbe jutás feltételei között talán az a legkárosabb a kisebbségek számára, ha küszöböt alkalmaznak, vagyis, ha a pártoknak meghatározott minimális szavazati arányt el kell érniük.⁶⁵ Még inkább csökkenti az esélyeket az, ha a küszöb országos – és nem területi – szinten érvényes; ha értékét az adott kisebbségnek az ország népességéhez viszonyított aránya szerint állapítják meg; vagy amikor magasabb a választási koalíciók számára, hiszen ezzel még tovább nehezítik a kisebbségek együttműködését a többi politikai erővel.⁶⁶ Az efféle választási rendszer következményeire szemléletes példával szolgáltak az 1992. júniusi csehszlovák választások: a Morvaországért és Sziléziáért Mozgalom a szövetségi gyűlés egyik házában sem jutott be annak ellenére, hogy tisztas eredményt ért el a szavazatok 4,23 és 4,9 százalékának megszerzésével. Ennek következtében számottevően módosult a politikai tájkép a csehszlovák parlamentben az ország szempontjából igencsak meghatározó pillanatban.

Azokban az országokban azonban, ahol a kisebbségek nem egyenletesen oszlanak el, hanem egy adott területre koncentrálódnak, a többségi elv⁶⁷ éppen olyan kedvező lehet, mint az arányos képviselet, sőt akár kedvezőbb is. Albánia és Bulgária jól illik ebbe a kategóriába (lásd Austin–Engelbrekt–Perry 1994; Höpken 1990): mindkét országban jól szerepeltek az etnikai alapon szervezett pártok a többségi elv szerint az eddig megtartott vegyes rendszerű választáson, Albániában 1992-ben, Bulgáriában pedig 1990-ben. Ennek ellenére sem hagyható figyelmen kívül, hogy a többségi elv – főleg az egyéni választókerületekben – nem segíti elő a pártalakítást, nem kedvező a kisebb súlyú politikai alakzatok autonóm létezése szempontjából⁶⁸, ez pedig hosszú távon inkább káros, mint hasznos az ilyen csoportok választási kilátásaira nézve.

A kisebbségek választási esélyei számos más tényezővel is összefüggnek. Igencsak megnehezíti a kisebbség dolgát, ha túl szigorú feltételeket támasztanak a jelöltállítás elé – például nagyszámú támogató aláírás bemutatásához kötik, vagy az országos listára kerüléshez előírják, hogy meghatározott számú körzetben kell jelöltet állítani –, ha megszorításokat alkalmaznak a kevés körzetben jelöltet indító pártokkal szemben a médiához való hozzáférés tekintetében, ha a kisebb pártoktól megvonják a választáshoz nyújtott állami dotációt, vagy a szomszédos országokban élő polgárokat kizárják a választási nyilvántartásból⁶⁹ – csak néhány változat arra, miképpen lehet megnehezíteni az etnikai kisebbségek képviseletét.

KÖVETKEZTETÉSEK

Az első következtetésünk az, hogy a kelet-európai választási törvények igen különböző módokon kezelik az etnikai tényezőket. A skála egyik végén az a többé-kevésbe teljesen nyilvánvaló törekvés áll, hogy a kisebbségeket kizárják a politikai életből, a másikon az, hogy szavuk le-

gyen a parlamenti intézményekben. Néhány ország pedig olyan rendszert hozott létre, amely lehetővé teszi, de nem garantálja bejutásukat a törvényhozó testületekbe. Több országban pedig a szigorú ragaszkodás a törvény előtti egyenlőség elvéhez, illetve az etnikai alapú diszkrimináció elvének elvetése a kérdés teljes figyelmen kívül hagyásához vezetett. Ezekben az országokban az etnikai alapú pártokat csupán a politikai csoportosulások egyik típusának tekintik.

Második következtetésünk az, hogy összefüggés figyelhető meg – olykor az elrejtésére irányuló törekvés ellenére – az egyes etnikai csoportok társadalmi jelentősége (pl. aránya, öntudatának szintje, politikai mozgósíthatóságának mértéke) és aközött, ahogyan az érvényben lévő választási törvény bánt velük. Nem meglepő, hogy a viszony fordítottan arányos: minél jelentősebb egy kisebbség valamely országban, annál valószínűbb, hogy a rendszer nem veszi figyelembe, vagy éppen próbára teszi; és minél jelentéktelenebb, annál valószínűbb, hogy a választási törvénybe beépítenek olyan mechanizmusokat, amelyek támogatják, illetve biztosítanak számára minimális jelenlétet.

Végül a harmadik következtetésünk, hogy nem juthatunk határozott megállapításokra adott országban élő kisebbség helyzetét illetően kizárólag a választási rendszer működése alapján. Természetesen fontos az, hogy a kisebbségek jelen lehetnek-e a parlamentben, és hogy ezt a választási rendszer elősegíti vagy inkább megnehezíti. Mindenesetre az olyan kérdések, mint az anyanyelv használatának, a társadalmi célú szervezkedésnek, saját kultúrájuk megőrzésének és erősítésének, a saját államhatárokon túl élő azonos etnikai csoportba tartozókkal való kapcsolattartásnak a joga, vagy a többi állampolgárétól nem különböző társadalmi helyzethez való jog legalább olyan fontosak, ha nem fontosabbak, akkor is, ha nincs feltétlenül szoros összefüggés közöttük. A figyelmes szemlélőnek persze az az érzése támadhat, hogy számos, a kisebbség védelmét parlamenti szinten szolgáló mechanizmus csupán füstköd, mivel az a céljuk, hogy elrejtsek a társadalmi és politikai élet egyéb területein kevésbé kedvező törvényeket.

Hogyan értékelhetők ezek után a fent leírt mechanizmusok és intézmények?

Természetesen nem értékelhető pozitívan az etnikai csoportok zaklatásának gyakorlata, alkotmányos jogaik csorbítása vagy politikai elszigeteltségük a jelöltállításához támasztott teljesíthetetlen követelmények révén. És hogyan ítéljük meg az ellentétes gyakorlatot, azt a fajta „megerősítő cselekvést”, hogy olyan előjogokat adnak a kisebbségek politikai csoportosulásainak, amelyeket megtagadnak a többiektől?

Egyrészt, az a tény, hogy ez a gyakorlat eltérést jelent a törvény előtti egyenlőség, valamint az etnikai diszkrimináció elutasítása alkotmányos elveitől, csak elítélendő lehet. Először is azért, mert ezek alapvető elvek minden demokratikus jogállamban. Másodsor, azért, mert ezt a kivételezett bánásmódot – amely különben elfogadható lenne a társadalmi élet számos más területén, például az oktatásban, kultúrában és a népjólét terén – olyan területen alkalmazzák (a politikai részvétel térrénumán), ahol döntő az egyenlőség fenntartása. Harmadrészt pedig azért, mert

Kelet-Európában ezeket a kivételeket olyan időpontban kezdték alkalmazni, amikor maguk a fenti alkotmányos elvek még nem eresztek mély gyökeret az általánosan elfogadott értékek között.

Emellett ezeknek az intézkedéseknek a várható következményei történetesen egyáltalán nem kívánatosak. Etnikai alapú pártoknak előjogokat adni – és valamivel érthetőbb módon – külön parlamenti státuszt biztosítani, még ha az marginális is – nos ez több negatív hatással jár. Például hasonló típusú pártok alapítására ösztönöz, ami közvetve gerjeszti a nem etnikai típusú pártokkal való konfliktusokat. Ezenkívül csökkenti a kisebbségi képviselők jelenlétét a nem etnikai alapú pártokban, amivel az is együtt jár, hogy továbbra is alacsony szinten marad a kisebbségek problémái iránti érzékenység. A „pozitív diszkrimináció” az etnikai kisebbségeken belül a politikai pluralizmus ellenében hat. Hosszú távon pedig a kisebbségeket és képviselőiket a nemzet politikai életének problematikus elemeiként állítja be. Ha pedig a szóban forgó közösség számának csekély mérete miatt a konfrontációtól nem kell tartani, az ilyen helyzet gyakran azzal a következménnyel jár, hogy egyfajta megszelídített és az államtól függő etnikai képviselőlet jön létre.

A kisebbségek védelme körüli manipulációk, illetve a diszkriminációk elkerülésére célszerű stratégia lehet az, ha kisebbségi képviselőletet a helyi és regionális önkormányzat sokkal magasabb fokára, a politikai tudatosság magasabb szintjére és az állami intézményekben való részvétel ösztönzésre alapozzuk – különösen a több etnikumot egyesítő politikai erők esetében –, és azon gondolkodunk, hogy a parlamentek képviselői szerepe miként bővíthető olyan konzultatív testületek révén, amelyek biztosítják, hogy az adott közösség szempontjából különösen fontos, releváns témák kerüljenek a törvényhozó testület elé. És persze szinte vallásos tisztelet szükségeltetik „a kormányzat a *közhaszon*, a nép, a nemzet és a közösség védelme és biztonsága érdekében létezik és kell, hogy létezzen”⁷⁰ elve iránt.

Angolból fordította: Tóth Árpád

FÜGGELÉK

Az etnikai kisebbségek képviselete a kelet-európai parlamentekben

<i>országnev és az utolsó választás időpontja</i>	<i>a párt neve</i>	<i>etnikai hátter</i>	<i>szava- zatok százalék- aránya</i>	<i>képviselői helyek száma (százalék- aránya)</i>
Albánia, 1996*	Emberi Jogok Egységpártja	görög	nv	3 (1,2)
Belarusz, 1995*	nincs			
Bosznia-Hercegovina, 1996*	Demokratikus Akciópárt	bosnyák (muszlim)	38	19 (45,2)
	Szerb Demokratikus Párt	szerb	24	9 (21,4)
	Horvát Demokratikus Párt	horvát	14	8 (19,0)
	Bosznia-Hercegovináért Párt	bosnyák (muszlim)	4	2 (4,7)
Bulgária, 1994	A Jogokért és a Szabadságért Mozgalom	török	5,44	15 (6,3)
	Belső-Macedóniai Újjászületése Szervezet	macedón	nv	2 (0,8)
Csehország, 1996	nincs			
Észtország, 1995	Hazánk Észtország (Észt Egyesült Néppárt, Észtországi Orosz Párt)	orosz	5,87	6 (5,9)
Horvátország, 1995	Szerb Néppárt	szerb	nv	3 (2,4)
	nv	magyar	nv	1 (0,7)
	nv	olasz	nv	1 (0,7)
	nv	cseh-szlovák- ukrán	nv	1 (0,7)
	nv	osztrák- német	nv	1 (0,7)
Lengyelország, 1993	az Opuliai Németek Társadalmi-Kult. Szervezete	német	0,44	3 (0,6)
	a Katowicei Németek Társad.-Kult. Szervezete	német	0,17	1 (0,2)
Lettország, 1993	Egyetértés Lettországért - Gazd. Újjászületés Jogegyenlőség	zömmel orosz zömmel orosz	11,99 5,78	13 (13,0) 7 (7,0)

<i>országnev és az utolsó választás időpontja</i>	<i>a párt neve</i>	<i>etnikai háttér</i>	<i>szava- zatok százalék- aránya</i>	<i>képviselői helyek száma (százalék- aránya)</i>
Litvánia, 1992	Litvániai Lengyelek Szövetsége	lengyel	2,07	4 (2,8)
Macedónia, 1994	a Demokratikus Felvirágzás Pártja	albán	nv	8 (6,6)
	Népi Demokratikus Párt	albán	nv	4 (3,3)
	a Macedóniai Albánok Dem, Felvirágzás Pártja	albán	nv	3 (2,5)
	a Romák Teljes Emancipációjáért Párt	roma	nv	1 (0,8)
	Macedóniai Törökök Demokratikus Pártja és „Iszlám Ösvény” Demokratikus Akciópárt	török	nv	1 (0,8)
Magyarország, 1994	nincs			
Moldova, 1994	Szocialista Párt és Egységmozgalom	(orosz-ukrán)	22,0	28 (26,9)
Oroszország, 1995	nincs			
Románia, 1992	Romániai Magyar Demokrata Szövetség	magyar	7,4	27 (7,9)
	Romániai Örmények Szövetsége	örmény	nv	1 (0,2)
	Bánát-Románia Bolgár Szövetség	bolgár	nv	1 (0,2)
	Romániai Görögök Szövetsége	görög	nv	1 (0,2)
	Romániai Olaszok Közössége	olasz	nv	1 (0,2)
	Romániai Orosz Lipovének Közössége	orosz	nv	1 (0,2)
	„Dom Polski” Romániai Lengyelek Szöv.	lengyel	nv	1 (0,2)
	Romániai Szerbék és Krasovánok Demokratikus Szöv.	szerb	nv	1 (0,2)
	Romániai Szlovákok és Csehek Dem. Szöv.	szlovák és cseh	nv	1 (0,2)
	Romániai Muszlim Tatárok Demokratikus Szöv.	tatár	nv	1 (0,2)

<i>országnev és az utolsó választás időpontja</i>	<i>a párt neve</i>	<i>etnikai hátter</i>	<i>szava- zatok százalék- aránya</i>	<i>képviselői helyek száma (százalék- aránya)</i>
	Romániai Török Demokrata Szövetség	török	nv	1 (0,2)
	Romániai Ukránok Szövetsége	ukrán	nv	1 (0,2)
	Romániai Németek Demokratikus Fóruma	német	nv	1 (0,2)
	Romániai Roma Demokratikus Szövetség	roma	nv	1 (0,2)
Szerbia, 1993**	Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége	magyar	nv	5 (2,0)
	Demokratikus Akciópárt és Albán Demokrata Párt	muszlim és albán	nv	2 (0,8)
Szlovákia, 1994	Magyar Koalíció (Együttélés, Magyar Keresztény- demokrata Mozgalom, Magyar Polgári Párt)	magyar	10,2	17 (11,3)
Szlovénia, 1992	nv	olasz	nv	1 (1,1)
	nv	magyar	nv	1 (1,1)
Ukrajna, 1994	nincs			

Csak a képviselőhöz jutott pártok szerepelnek a táblázatban, és csak etnikai alapú pártok, illetve olyanok, amelyek bizonyos etnikai kisebbségek védelmére kötelezték el magukat. Nem vettük figyelembe azokat a küldötteket, akik etnikai kisebbségekhez tartoznak, de nem etnikai pártok támogatásával választottak meg. A kétkamarás törvényhozásokban csak az alsóházzal foglalkoztunk. Az adatok a választások időpontjára vonatkoznak, ha csak nem módosították ezeket későbbi fejlemények döntő mértékben. A források ugyanazok, amelyekre a szövegben is utaltunk.

* Az eredmények hitelessége felől erős a kétely,

** Nem vett részt a választásokon a Koszovói Albánok Demokratikus Ligája, amelyet a koszovói albánokat képviselő legjelentősebb szervezetnek tartanak.

JEGYZETEK

- ¹ Az etnikai kisebbségek védelmének ezzel az aspektusával foglalkozó összehasonlító szakirodalom nem különösebben bőséges. Legalább három idevágó dolgozatot mégis meg kell említeni, amelyeket felhasználtam: Bartole 1995; Benoit-Rohmer 1994; Owen 1993.
- ² A következő bekezdésekben ezt az érvelést veszem át.
- ³ Lásd például az 1991-es bolgár alkotmány 1.2 bekezdését („Az állam teljes hatalma a néptől ered”), vagy a megreformált magyar alkotmány 2.2 bekezdését („A Magyar Köztársaságban minden hatalom a népben gyökerezik, amely a népszuverenitást részben választott képviselőin keresztül, részben közvetlenül gyakorolja”).
- ⁴ Lásd az 1994-es moldovai alkotmány 2.1 bekezdését („A nemzeti szuverenitás a Moldovai Köztársaság népét illeti, amely közvetlenül vagy képviselői testületein keresztül, az Alkotmányban szabályozott módon gyakorolja hatalmát”); illetve az 1993-as orosz alkotmány 3. bekezdését („Az Orosz Föderáció soknemzetiségű népe a szuverenitás letéteményese és a hatalom egyedüli forrása az Orosz Föderációban”).
- ⁵ Lásd az 1990-as horvát alkotmány 1.2 bekezdését („A Horvát Köztársaságban a hatalom a néptől származik és a népet mint szabad és egyenlő állampolgárok közösségét illeti”); a JSzK 1992-es alkotmányának 8.1 bekezdését („A Jugoszláv Szövetségi Köztársaságban a hatalom letéteményesei az állampolgárok).
- ⁶ Lásd az 1992-es szlovák alkotmány 2.1 bekezdését („Az államhatalom a néptől származik, mely azt képviselőin keresztül vagy közvetlenül gyakorolja.”), és a macedón alkotmány 2.1 bekezdését („A Macedón Köztársaságban a szuverenitás az állampolgároktól ered és őket illeti”).
- ⁷ Az Alapvető Jogok és Szabadságok Chartájának 3.1 bekezdése, amelyet az 1992-es alkotmányhoz csatoltak. Lásd például az 1991-es szlovén alkotmány 14. bekezdés hasonló szövegét („Szlovéniában az emberi jogok és az alapvető szabadságjogok mindenki számára biztosítottak, tekintet nélkül nemzetiségre, fajra, nemre, nyelvre, vallásra, politikai vagy egyéb meggyőződésre, családi állapotra, születésre, iskolai végzettségre, társadalmi státuszra vagy egyéb személyes körülményre. A törvény előtt mindenki egyenlő”), vagy az 1993-as észt alkotmány 12. bekezdését („A törvény előtt mindenki egyenlő. Senki sem szenvedhet hátrányt nemzetiség, faj, bőrszín, nem, nyelv, származás, vallás, politikai vagy egyéb meggyőződés, anyagi vagy társadalmi státusz alapján vagy más okból.”).
- ⁸ Lásd például az 1991-es román alkotmány 66. bekezdését („1. – Hivatali idejük alatt a küldöttek és a szenátorok a népet szolgálják. 2. – Tilos mindenfajta imperatív mandátum”); vagy az albán alkotmány 21. bekezdését („A Népgyűlés küldötteinek kötelességük a népet és a hazát lelkiismeretesen szolgálni.”).
- ⁹ Ebben a dolgozatban a kisebbség fogalmának a *Kisebbségvédelmi Konvenció* 2.1 bekezdésében olvasható definíciót alkalmazom, amelyet az *Európai Bizottság a Törvényességgel a Demokráciáért* címmel előterjesztett javaslatára (1991. február 8.) fogadott el az *Európa Tanács Miniszteri Bizottsága*. Eszerint a kisebbség olyan „csoport, amely számbeliileg kisebb az állam népességének fennmaradó részénél; tagjai, akik az állam polgárai, a népesség fennmaradó részétől különböznek etnikai, vallási vagy nyelvi szempontból, és akiket saját kultúrájuk, vallásuk és nyelvük megővésének szándéka vezérel”. Lényegében megegyezik ezzel az a definíció, amelyet Capotori professzor mint az ENSz Emberi Jogok Albizottságának felkért szakértője terjesztett elő (lásd ENSz Doc. E/CN.4/sub. 2/385 rev. 1, 102.).
- ¹⁰ Lásd „Az Albán Köztársaság Népgyűlésének megválasztásáról szóló (1992. február 4-től hatályos) törvényt (Nix 1995:14–24). Az e törvény által bevezetett vegyes rendszert alapvetően megváltoztatta 1996. február 1-jén egy új törvény, mely döntően megnövelte a többségi jegyeket, megemelve a küszöbököt és 15-tel csökkentve az országos listáról arányossági elv szerint kiosztott képviselői helyek számát.
- ¹¹ Lásd „Loi Electorale d’Albanie du 13 novembre 1990 (n. 7423)” (Owen–Opolska 1991:1–29).

- ¹² Az albán–görög konfliktusról és a görög kisebbséggel kapcsolatos problémákról lásd Zanga 1992:18–21; Austin–Engelbrekt–Perry 1994:19–24.
- ¹³ Az Emberi Jogok Védelmének Pártja három helyet szerzett 1996-ban.
- ¹⁴ Lásd *Constitution of the Republic of Bulgaria established by the Grand National Assembly on 12 July, 1991*. Sofia 1991, Sofia Press Agency
- ¹⁵ Lásd „Bill for Elections of National Assembly Members, Municipal Councilors and Mayors [enacted August 20, 1991]” (Nix 1995:40–56).
- ¹⁶ A DPS-ről lásd Riedel 1993; Schramayer 1994.
- ¹⁷ A kérdéstről két ellentétes nézet Botusciarova 1995; Kolarova–Dimitrov 1994.
- ¹⁸ Az egymást követő bulgáriai parlamenti választásokról lásd többek között Ashley 1990; Kostova 1992; Karasimeonov 1995.
- ¹⁹ Az alkotmány kétnyelvű – valójában háromnyelvű – fordítása megtalálható a *The Constitution of the Russian Federation. Konstitutsia Rossijskoi Federacii. Venäjän Federaation Perustuslaki* (Helsinki 1994, Finnish Lawyers' Publishing) című kötetben. A választási törvény szövegét lásd Nix (ed.) 1995:269–294.
- ²⁰ Az orosz választási rendszer fő jellemzőiről lásd Juberías 1995.
- ²¹ Romániában hasonló rendszert vezetett be 1996. április 26-án a politikai pártokról szóló törvény, noha az ország etnikai összetétele folytán nem valószínű, hogy ennyire kedvezőtlen hatással lenne az etnikai kisebbségek képviseletére. Az új törvény megkövetelte – a „párt-infláció” korlátozásának nyilvánvaló szándékával –, hogy egy pártnak a nyilvántartásba-vételhez legalább tízezer taggal kell rendelkeznie, valamint helyi szervezetekkel legalább 15 megyében és minden megyében legalább 300 taggal. Az ország legjelentősebb etnikai kisebbségi pártjának, a Romániai Magyarok Demokratikus Szövetségének már legalább 19 megyében van szervezete, így valószínűtlen, hogy az új rendelkezések lehetetlenné tennék törvényes működését. Nem érdektelen azonban megjegyezni, hogy amíg az alsóház javaslata csak 10 megyében írta elő szervezetek meglétét, csupán 100 taggal megyénként, ezzel szemben a felsőház olyan módosítást fogadott el, mely a megkívánt szervezetek számát 21-re, a megyénkénti tagok számát pedig 300-ra növelte. Noha ez a korlátozó módosítás meghíúsult a közös bizottsági szakaszban, a vita bármikor kiüthet, veszélyeztetve a magyar kisebbség politikai súlyát. A kérdéstről lásd Shafir 1996.
- ²² Az orosz pártrendszerrel kapcsolatos fejleményekről lásd Wyman et al. 1993; McAllister–White 1995; Juberías 1995.
- ²³ Az alkotmány szövegét lásd Flanz 1993.
- ²⁴ „Law of the Czech National Council of 28 August 1990, on Elections to Czech National Council”. In: Nix 1995:86–98.
- ²⁵ A Chartáról lásd Hosková 1991:369–374, 397–402; Slapnicka 1991:269–270, 275–285. A szöveg angol változata megtalálható: *Bulletin of Czechoslovak Law*, 1–2 (1991), 11–28. Jan Aud megjegyzéseivel (5–9. o.).
- ²⁶ A szlovák pártrendszer főbb tulajdonságairól lásd Szomolányi–Meseznikov 1994. és *Slovakia: Parliamentary Elections 1994 – Causes – Consequences – Prospects*. 1995. Bratislava: SPSA/Friedrich Ebert Foundation.
- ²⁷ Lásd „Law of Ukraine on Election of Peoples' Deputies of Ukraine [enacted November 18, 1993, as amended on December 22, 1994]”; „[Macedonian] Law on Election and Recall of Representatives and Assemblymen”; „Law of the Republic of Belarus on Elections to the Deputies to the Supreme Council of the Republic of Belarus [enacted October 27, 1989 and amended December 1994]”. In Nix 1995:346–359, 192–202, 26–38. Ennek ellenére nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a tényt, hogy az efféle rendszerekben az arányosság torzítása kedvezőtlen hatással lehet az etnikai kisebbségek képviseletére, amint ezt Macedónia példája is mutatja.
- ²⁸ Lásd „Law on Elections to Parliament [enacted October 14, 1993]”. In: Nix 1995:204–218.
- ²⁹ „Resolution on Procedure for Enacting the Law on Elections to Parliament”. In: *Republic of Moldova Parliamentary Elections. February 27, 1994*. (Washington D.C. 1995, IFES), I/29–I/31.

- ³⁰ Az angol nyelvű változatot lásd „Law on Sejm Elections” [enacted July 3, 1991]. In: Nix 1995:220–242. Kommentárként lásd McQuaid 1991.
- ³¹ Az 1993-as választási törvényről lásd Vinon 1993; Morawska é. n.
- ³² A kérdést röviden értékeli Jan Wawrzyniak, (1995:181).
- ³³ Az 1991-es és 1993-as választások összehasonlítására lásd Grzybowski 1994; Lewis 1994.
- ³⁴ Ezzel szemben a kevésbé korlátozó 1991. július 3-i törvény idején az etnikai kisebbségek képvisellete a Szejmben több mint háromszor nagyobb volt: a Német Kisebbség 7, a Szilézia Autonómiáért Mozgalom 2 képviselői helyhez jutott, továbbá 1-1 helyet szerzett a Podhelei Lakosság Egyesülete, a Keleti Orthodox Párt, a Wielopolska Régió és Lengyelország Párt és a Piast Etnikai Csoport Választási Koalíciója. A lengyelországi német kisebbség politikai jelentőségéről lásd Kamusella 1996.
- ³⁵ Lásd „Loi No. LXIV de l'an 1990 sur les élections des députés locaux des collectives locales et des Maires”. In: Owen–Opolska (eds.) 1991:40–65.
- ³⁶ E rendszer szerint választottak minden tanácstagot a 10 000-nél kevesebb lakosú városokban, valamint az önkormányzat tagjainak felét a 10 000 főnél nagyobb városokban és a főváros 22 kerületében.
- ³⁷ Ezt a rendszert alkalmazták a 10 000 főnél nagyobb városokban és a fővárosi kerületekben a fennmaradó önkormányzati képviselői helyek betöltésére.
- ³⁸ Lásd a Seimas megválasztásáról szóló 1992. júl. 9-i törvényt. In: Nix (ed.) 1995:164–175.
- ³⁹ Az 1992 októberi választásokra lásd Girmius 1992.
- ⁴⁰ Lásd *OMRI Daily Digest*, 1996. június 28.
- ⁴¹ Lásd „Décret-Loi pour les élections présidentielles et législatives” In: Owen–Opolska (ed.) 1991:1–29.
- ⁴² Lásd „The Law on the Elections of Representatives in the Parliament (Sabor) of the Republic of Croatia”. In: Nix (ed.) 1995:58–67.
- ⁴³ Lásd „The Law on Elections to the Chamber of State [National Assembly, enacted March 10, 1992]”. In: Nix (ed.) 1995:332–344.
- ⁴⁴ Az 1990-es romániai választási rendszeréről lásd Nelson 1990.
- ⁴⁵ Az RMDSZ-ről lásd Oltay 1991. E pártról újabb nézőponthól lásd Shafir 1995.
- ⁴⁶ A romániai első szabad választásokról lásd például Gallagher 1991; Nelson 1990.
- ⁴⁷ „Law No. 68/1992, on the Election to the Chamber of Deputies and the Senate [enacted July 15, 1992]”. In: Nix (ed.) 1995:244–263.
- ⁴⁸ Az alkotmány 59. bekezdése szerint „az egy adott nemzeti kisebbséghez tartozó állampolgárokat csak egy szervezet képviselheti”. Ez a megszorítás a politikai pluralizmus alkotmányba foglalt tilalmát jelenti Románia állampolgárainak jelentős része számára. Következésképpen minden közösség kénytelen volt egyetlen választási szervezetbe tömörülni. Ezek – a fent már említett három szervezeten kívül –: Romániai Örmények Szövetsége, Bánát-Románia Bolgár Szövetség, Romániai Görögök Szövetsége, Romániai Olaszok Közössége, Romániai Orosz Lipovének Közössége, „Dom Polski” Romániai Lengyelek Szövetsége, Romániai Szerbek és Krasovánok Demokratikus Szövetsége, Romániai Szlovákok és Csehek Demokratikus Szövetsége, Romániai Muszlim Tatórok Demokratikus Szövetsége, Romániai Török Demokrata Szövetség, Romániai Ukránok Szövetsége. A parlamenti szabályok ennek megfelelően előírják, hogy az alkotmány 59. bekezdése szerint mandátumhoz jutott, azonos etnikai kisebbséget képviselő küldötteknek egyetlen parlamenti frakciót kell alkotniuk, tovább korlátozva ezzel a politikai pluralizmus érvényesülését a parlamentben. A magyar RMDSZ, amely saját jogán jutott képviselőhez, meg is alakíthatta frakcióját 27 fővel a Gyűlésben és 12 szenátorral a felsőházban.
- ⁴⁹ Felhívjuk a figyelmet arra, hogy az 1992-es választási törvénnyel létrehozott rendszer vegyes volt, amelyben 60 helyet arányosan osztottak szét a pártlisták között az „országos körzetben” 3 százalékos küszöböt elérték körében (24. bekezdés), a fennmaradó 60-at (valamint az etnikai kisebbségeknek járó négyet) a többségi szavazatot kapott egyéni jelöltek nyerték el a megközelítőleg azonos számú szavazó lakta egyéni választókerületekben (23. bekezdés).
- ⁵⁰ A rendszer kevert tulajdonságai megmaradtak, de a két rész nagysága megváltozott: 80 főt arányossági elv szerint választanak, 28-at pedig egyéni választókerületben. A küszö-

bők azonban jelentősen megemelkedtek: 5 százalékra a pártok, 8 százalékra a kéttagú és 11 százalékra az ennél nagyobb koalíciók esetében. Lásd *Narodne Novine* 68/1985; és Zakosek 1996. Ljubljana-Portoroz, June 1996.

- ⁵¹ Az etnikai kisebbségekről szóló releváns cikkek angol változata, kiegészítve más vonatkozó jogszabályokkal megtalálható Klopčič–Stergar 1994:40–69.
- ⁵² A szlovéniai választási rendszerről lásd Grad 1995. Az etnikai kisebbségek választási alrendszerének pontos részleteiről lásd Klopčič–Stergar 1994:22–23.
- ⁵³ Bartole (1995:138) kimutatja, hogy ez csupán annak következménye, ahogyan újabban értelmezik az 1992-es választási törvényt, amely egyébként teljesen félreérthető ezen a ponton. Ezért nem garantálható, hogy a jövőben is folytatják-e ezt a gyakorlatot. Az sem mellékes persze, hogy a kisebbségi képviselők a parlamentben különleges vétőjogot élveznek minden olyan rendelkezés vonatkozásában, amely az általuk képviselt kisebbséget közvetlenül érinti.
- ⁵⁴ „Act No. XXXIV of 1989 on the Election of Members of Parliament”. In: Owen–Opolska (ed.) 1991:1–31.
- ⁵⁵ Ezek: a cigányok (400 000 és 600 000 között), a németek (200 000 és 220 000 között), a szlovákok (kb. 110 000), a horvátok (kb. 80 000), a szerbek (kb. 5000), a szlovének (kb. 5000) és a zsidók (kevesebb mint 5000). Lásd *National and Ethnic Minorities in Hungary, Fact Sheets on Hungary No. 9* (Budapest: Ministry of Foreign Affairs, 1991) 4.
- ⁵⁶ Meg kell azonban jegyezni, hogy az etnikai kisebbségi képviselési garanciák korábbi blokkolása nem akadályozta meg, hogy a magyar országgyűlés etnikailag meglehetősen sokszínű testület legyen. Az első parlamenti ciklus idején (1990–1994) az országgyűlésben a pártok színeiben nyolc német, két cigány, egy zsidó, egy örmény, egy lengyel, egy szlovák és egy horvát kisebbségi képviselő foglalt helyet. A parlamenti frakciók közül messze a Szabad Demokraták Szövetsége a legsokszínűbb etnikailag. A számadatokat lásd Benoit-Rohmer–Hardeman 1994:110.
- ⁵⁷ Az egykori Csehszlovák Szövetségi Köztársaságban mind a Cseh, mind a Szlovák Köztársaság 75–75 hellyel rendelkezett a Szövetségi Gyűlésben. A Jugoszláv Szövetségi Köztársaságban – az 1992. április 27-i alkotmány rendelkezései szerint – Szerbia és Montenegró egyaránt 20–20 képviselőt küld a Köztársaságok kamarájába, annak ellenére, hogy Szerbia népessége tizenhétszer nagyobb Montenegróénál. Az Orosz Föderációban pedig az 1993-as alkotmány szerint a felsőházban (Szövetségi Tanács) két-két képviselő kap helyet mind a 89 szövetségi egységből, vagyis a 21 köztársaságból, a 6 *krajból*, a 49 *oblasztyból* (kb. terület), a 2 szövetségi városból, az 1 autonóm *oblasztyból* és a 10 autonóm területből.
- ⁵⁸ Akkoriban Bosznia lakosságának 40 százaléka volt muszlim, 32 százaléka szerb és 18 százaléka horvát. Ennek megfelelően a Demokratikus Muszlim Akció (SDA) pártjának jelöltjei a szavazatok 41,2 százalékát kapták, a Szerb Demokrata Párt (SDS) 34,5 százalékot, a Horvát Demokratikus Unió (HDZ) pedig 20,7 százalékot. (lásd Allcock 1992).
- ⁵⁹ A kollektív államelnökségbe Fikret Abdic és Alija Izetbegovic muszlim jelöltek a szavazatok 44, ill. 37 százalékát kapták, a szerb Nikola Koljevic és Biljana Plavsic 25, illetve 24 százalékot, a horvát Stjepan Kljuic és Franjo Boras pedig 21, ill. 19 százalékot. Az összes többi etnikai kisebbség képviseletére Ejup Ganicot választották meg (lásd Allcock 1992).
- ⁶⁰ Lásd „The Dayton Bosnia Peace Agreement”. In: Mario’s Cyberspace Station, Online at <http://jagor.srce.hr/~mprofaca/peace2.html>.
- ⁶¹ A szeptember 14-i parlamenti és elnökválasztás szabályait lásd az OSCE [www](http://www-osce.austria.eu.net/reg.htm) szerverén: <http://www-osce.austria.eu.net/reg.htm>. A választás előzetes eredményeit lásd ugyancsak a hálózaton: <http://www-osce.austria.eu.net/results/main.htm>.
- ⁶² Az alkotmány szövegezése olykor igencsak zavaró, mivel terminológiája mintha nem lenne azonos azzal, amit a médiumok a boszniai válsággal kapcsolatos híreikben használtak. Így a „Boszniai és Hercegovinai Föderáció” a horvát és muszlim közösségek által együttesen lakott terület, amelyek közül az utóbbiakra állandóan mint „bosnyákokra” utaltak. A Föderáció és a „Szerb Köztársaság” „entitások”, és ezek együttese alkotja a „Boszniai és Hercegovinai Köztársaságot”.

- ⁶³ Ez a dolgozat tudatosan nem foglalkozott a kelet-európai etnikai kisebbségek politikai participációját érintő egyik legösszetettebb problémával: a balti köztársaságokban élő orosz népesség helyzetével, pontosabban azokkal a problémákkal, amelyek abból erednek, hogy ezek a függetlenségüket frissen elnyert országok vonakodnak megadni nekik a teljes, feltétel nélküli és azonnali állampolgárságot. E probléma általános megközelítéseire lásd Benoit-Rohmer–Hardeman 1994:102–107; Bungs–Girnius–Kioňka 1992:28–30; Driessen 1994; Uibopuu 1992. Értékes esettanulmányok Ginsburgs 1991; Pettai 1995.
- ⁶⁴ A különböző arányos képviselői rendszerekről és ezek különféle jellemzőikről lásd Taagepera–Shugart 1989; Lijphart et al. 1995:21–39.
- ⁶⁵ A választási küszöbökről – nagyságukról, hatásukról és következményeiről – lásd Taagepera–Shugart 1989:133–135. és Lijphart et al. 1995:25–30.
- ⁶⁶ Ebben a vonatkozásban gyakorlatilag minden eddig elemzett részben vagy egészben arányossági elvet követő rendszer eleme a választási küszöb. Az arányok skálája eléggé széles: a kedvező 3 százaléktól (Horvátország és Oroszország a pártok esetében) a problematikusabb 4 százalékon át (Albánia, Bulgária, Lettország, Litvánia és Moldova), az igen szigorú 5 százalékgig (Cseh Köztársaság, Szlovákia, az egyedül induló pártok esetében Lengyelország, és a választások minden résztvevője esetében Oroszország), végül pedig a kimondottan túlzó 7, 8, 9, 10, sőt 11 százalékgig (Cseh Köztársaság) a különböző számú koalíciók számára. E százalékokat minden esetben országosan számítják, néhány esetben (Észtország és Lengyelország) pedig kiegészítik további, a területi vagy az országos listaállítással kapcsolatos küszöbökkel.
- ⁶⁷ A többségi rendszerek különböző típusaira lásd Taagepera–Shugart 1989: passim; Lijphart et al. 1995:16–21.
- ⁶⁸ E sokat vitatott kérdésre lásd Duverger alapvető tanulmányát (1951), valamint a tágabb horizontú és frissebb tanulmányok közül Lijphart–Grofman 1986a; 1986b.
- ⁶⁹ Ezekre lásd az 1992. február 4-i albán alkotmány 13., 15., 53., és 58. bekezdését. In: Nix (ed.) 1995:14–24.
- ⁷⁰ Virginia Declaration of Rights, Sec. 3.

HIVATKOZÁSOK

- Allcock, John B. 1992. Yugoslavia. In: Bogdan Szajkowski (ed.): *New Political Parties of Eastern Europe and the Soviet Union*. Harlow: Longman
- Ashley, Stephen 1990. Elections in Eastern Europe: Bulgaria. *Electoral Studies*, (9) 4, 312–318.
- Austin, Robert–Kjell Engelbrekt–Duncan Perry 1994. Albania's Greek Minority, *RFE/RL Research Report*, March 18. 19–24.
- Bartole, Sergio 1995. Partecipazione politica e tutela delle minoranze nell'esperienza delle nuove democrazie dell'Europa centro-orientale. In: Fulco Lanchaster (eds.) *La legislazione elettorale degli Stati dell'Europa Centro-Orientale*. Milano: Dott. A. Guiffre Editore, 125–145.
- Benoit-Rohmer, Florence–Hilde Hardeman 1994. The Representation of Minorities in the Parliaments of Central and Eastern Europe. *International Journal of Group Rights*, 2, 91–112.
- Botuscariova, Snežana 1995. La legislazione elettorale in Bulgaria. In: Lanchaster (ed.) 1995. 267–280;
- Bungs, Dzintra–Saulius Girnius–Riina Kionka (eds.) 1992. Citizenship Legislation in the Baltic States. *RFE/RL Research Report*, December, 38–40.
- Chin, Jeff–Steven D. Roper 1995. Ethnic Mobilization and Reactive Nationalism: The Case of Moldova. *Nationalities Papers*, (23) 2 (June), 291–327.
- Crowther, William 1997. La construcción de las instituciones democráticas en Moldavia. In: Carlos Flores Juberías (ed.) *Las nuevas instituciones políticas de la Europa Oriental*. Madrid, kiadás alatt.

- Driessen, Bart 1994. Slav non-citizens in the Baltics. *International Journal on Group Rights*, 2, 113–138.
- Duverger, Maurice 1951. The Influence of Electoral Systems on Political Life. *International Social Science Bulletin*, 3, 314–352.
- Enriquez, Carmen González 1991. Las elecciones generales y locales húngaras de 1990. *Revista del Centro de Estudios Constitucionales*, 9 (május–augusztus), 225–250.
- Flanz, Gisbert H. 1993. The Czech Republic (Release 93–4). In: Albert Blaustein–Gisbert H. Flanz (eds.) *Constitutions of the Countries of the World*. N.Y.: Dobbs Ferry, Oceana Publications
- Gallagher, Tom 1991. Romania. The Disputed Election of 1990. *Parliamentary Affairs*, (44) 1, 79–93.
- Ginsburgs, George 1991. Lithuanian Citizenship Issues: The Temptations of Purity. *The Parker School Survey of East European Law*, November–December, 29–34.
- Girnius, Saulinus 1992. The Parliamentary Elections in Lithuania. *RFE/IRL Research Report*, 48, (December 4), 6–12.
- Grad, Franc 1995. *The Slovene Electoral System*. In: Lanchester (ed.) 1995:245–267.
- Grzybowski, Marian T. 1994. *Parliamentary Elections in Czech and Slovak Republics and in Poland, 1991–1993. In Search for an Adequate Electoral System. Paper presented at the XVI IPSA World Congress in Berlin, August 21–25, 1994.*
- Hoppe, Hans-Joachim 1992. Demokratischer Machtwechsel in Albanien. *Osteuropa* 7 (July), 609–620.
- Hosková, Mahulena 1991. Die Charta der Grundrechte und Grundfreiheiten der CSFR. *Europäische Grundrechte Zeitschrift*, (18) 16–17.
- Höpken, Wolfgang 1990. Die Wahlen in Bulgarien – ein Pyrrrus Sieg für die Kommunisten? *Südost-Europa*, (39) 7–8, 429–457.
- Juberías, Carlos Flores 1995. Vybory '95: las elecciones del 17 de diciembre a la Duma estatal de la Federación Rusa. *Cuadernos Constitucionales de la Cátedra Fadrique Furió Ceriol* 13 (ősz), 157–165.
- Kamusella, Tomasz 1996. Asserting Minority Rights in Poland. *Transition*, 2:3 (February 9.), 15–18.
- Karasimeonov, Georgi 1995. Parliamentary Elections of 1994 and the Development of the Bulgarian Party System. *Party Politics*, 4 (October), 579–589.
- Kasapovic, Mirjana–Nenad Zakosek 1994. *Elections and the Emerging Party System in Post-Socialist Croatia*. Paper presented at the XVI IPSA World Congress in Berlin (August 1994).
- Klopčič, Vera–Janez Stergar (eds.) 1994. *Ethnic Minorities in Slovenia*. Ljubljana: Institute for Ethnic/Information Bureau of the Republic of Slovenia, 40–69.
- Kolarova, Romyana–Dimitr Dimitrov 1994. Electoral Law in Eastern Europe: Bulgaria. *East European Constitutional Review*, 2 (tavasz), 50–55.
- Kostova, Dobrinka 1992. Parliamentary Elections in Bulgaria, October 1991. *The Journal of Communist Studies*, (8) 1. 196–203.
- Lewis, Paul G. 1994. Party Development and Political Institutionalization in Post-Communist Poland. *Europe-Asia Studies*, 46, 777–799.
- Lijphart, Arend–Bernard Grofman (eds.) 1986a *Choosing an Electoral System: Issues and Alternatives*. New York: Praeger
- Lijphart, Arend–Bernard Grofman (eds.) 1986b *Electoral Laws and their Political Consequences*. New York: Agathon Press
- Lijphart, Arend et al. 1995. *Electoral Systems and Party Systems. A Study of Twenty-Seven Democracies, 1945–1990*. Oxford: Oxford University Press, 21–39.
- McAllister, Ian–Stephen White 1995. Democracy, Political Parties and Party Formation in Post-communist Russia. *Party Politics*, (1) 1, 49–72.
- McQuaid, David 1991. The „War” over the Election Law. *RFE/IRL Report on Eastern Europe*, 1:31 August 2.
- Morawska, Elzbieta é.n. *Poland. Kézirat a Chicagói Egyetem Kelet-Európai Alkotmányosság Kutatási Központjában*.
- Nelson, Daniel 1990. Elections in Eastern Europe: Romania. *Electoral Studies*, 4, 355–366.

- Nix, Stephen B. (ed.) 1995. *Election Law Compendium of Central and Eastern Europe*. (Kyiv: IFES/ACEEEO)
- Oltay, Edith 1991. The Hungarian Democratic Federation of Romania: Structure, Agenda, Alliances. *RFE Report on Eastern Europe*, 29, 29–35.
- Oltay, Edith 1993. Hungary Passes Law on Minority Rights. *RFE/IRL Research Report*, August 20, 57–61.
- Owen, Bernard–Halina Opolska 1991. *La re-invention democratique. Les premieres elections en Europe de l'Est*. Paris: Association Francaise de Science Politique.
- Owen, Bernard 1993. Political Representations of Minorities: Integration or Segregation. *CSCE ODHIR Bulletin* 1, 1–5.
- Pettai, Vello A. 1995. Shifting Relations, Shifting Identities: The Russian Minorities in Estonia After Independence. *Nationalities Papers*, June 405–412.
- Riedel, S. 1993. Die türkische Minderheit im parlamentarischen Systems Bulgarien. *Südost-Europa*, (42) 2, 100–124.
- Schramayer, Klaus 1994. Die bulgarische Parteien. *Südost-Europa* (43) 6–7, 336–360.
- Shafir, Michael 1992. Romania's New Electoral Laws. *RFE/IRL Research Report*, September 11.
- Shafir, Michael 1995. Interjú Borbély Imrével. *Transition*, (1) 19 October 20, 32–36.
- Shafir, Michael 1996. Political Engineering and Democratization in the New Law on Political Parties. *Transition*, July, 60–63.
- Slapnicka, Helmut 1991. Das tschechoslowakische Verfassungsprovisium. *Osteuropa Recht*, 4.
- Szajkowski, Bogdan 1992. The Albanian Election of 1991. *Electoral Studies*, (11) 2, 157–161.
- Szomolányi, Sonia–Grigorij Meseznikov (eds.) 1994. *The Slovak Path of Transition – To Democracy?* Bratislava: SPSA
- Taagepera, Rein–Matthew Soberg Shugart 1989. *Seats and Votes. The Effects and Determinants of Electoral Systems*. New Haven, Ct.: Yale University Press, pasim
- Uibopuu, H.J. 1992. Dealing with Minorities – A Baltic Perspective. *The World Today*, June, 108–109.
- Vinton, Louisa 1993. Poland's New Election Law: Fewer Parties, Same Impasse? *RFE/IRL Research Report* 2:28 July, 9, 7–17.
- Wawrzyniak, Jan 1995. *La legislazione elettorale in Polonia*. In: Lanchester (ed.) 1995.
- Wyman, Matthew–Bill Miller–Stephen White–Paul Heywood 1994. The Russian Elections of 12 December 1993. *Electoral Studies*, 13, 254–271.
- Zakosek, Nenad 1996. *The Emergence of a New Parliament in an Unfavourable Environment: Croatian Parliament 1990-1996*. Paper presented at the RCLS International Conference 'The New Democratic Parliaments: The First Years'.
- Zanga, Louis 1992. Albanian-Greek Relations Reach a Low Point. *RFE/IRL Research Report*, April, 10, 18–21.

